

X-XI- ASR SHARQ MUTAFASKIRLARINING TA'LIM VA TARBIYAGA OID QARASHLARINING ESTETIK IFODASI

Ravshanova Milana Rashidovna

BuxDPI I bosqich talabasi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada buyuk Sharq mutafaskirlarining ta'lim va tarbiyaga oid qarashlari ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Darslik, vazifa, maqsad, psixologiya, didaktika, darslik kitob, hayvon terilari, yozuv, Xorazmiy, tarix va hokazo.

Xalqimiz madaniyatining rivojlanish tarixida pedagogik fikrlar taraqqiyoti, jumladan o'quv vositalarining mazmunan va shaklan takomillashuvi muhim ahamiyat kasb etib, usiz ta'lim-tarbiya sohasidagi madaniy-ma'rifiy rivojlanishni aniq tasavvur qilib bo'lmaydi.

«darslik - dts, o'quv dasturlari, uslubiyati va didaktik talablari asosida belgilangan, milliy istiqlol g'oyalari sindirilgan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli fanning asoslarini mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan davlat nashridir.

Har bir ta'lim turining maqsad va vazifalarini qamrab olgan, bilim oluvchilarning yoshi va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan o'z darsliklari bo'ladi. Odatda, darslik o'quv fanining nomi bilan yuritiladi. Darslikda nazariy ma'lumotlardan tashqari, amaliy-tajriba va sinov mashqlari bo'yicha zarur ko'rsatmalar beriladi» .

Darsliklar yuqorida aytilganidek, yuksak saviyada yozilgan ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy-uslubiy, muayyan fan doirasida, u fanning qonun va nazariyalarini o'zida umumlashtirgan o'quv kitobidir. Shu nuqtai nazardan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida foydalaniladigan darsliklar o'quvchining umumiy kamolotida alohida o'rin egallaydi.

Darsliklar ko'p yillik pedagogik, psixologik izlanishlar, ilg'or tajribalar hamda jahon standarti namunalari asosida tuzilgan bo'lishi lozim. Xususan, boshlang'ich sinflar uchun yaratilgan darsliklarning tili sodda, ravon va tushunarli, o'quvchi yoshi hamda psixologik xususiyatiga mos bo'lishi, ularning nutqi va dunyoqarashining o'sishiga yordam berishi kerak. Darsliklardagi har bir mavzu o'zidan oldingi mavzuni to'ldirib, oddiydan murakkabga tomon rivojlanib borishi zarur. U o'quvchilarga odob- axloqni o'rgatishga xizmat qilishi, ularda onavatanga mehr-muhabbat, kishilarga g'amxo'rlik, mehribonlik, iltifotlilik, mehnatsevarlik, kamtarlik, vijdonlilik kabi ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi.

Darslikning yana bir muhim tomoni shundaki, u o'quvchilarga muayyan darajadagi bilim, ko'nikma va malakalarni singdirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf darsliklaridagi har bir she'r, masal, ertak, hikoyalar qiziqarli bo'lib, bir maqsadga, ya'ni, jamiyatda barkamol shaxsni

shakllantirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Shu bilan bir qatorda, ular o'quvchi-yoshlarda ruhan tetiklik, aqlan komillik, axloqan poklikni ta'minlashi lozim.

Ta'limning muhim o'quv vositasi sifatida darsliklarning ahamiyati beqiyosdir. Uning rivojlanish tarixini o'rganish, eramizdan oldingi ikkinchi ming yillikda darsliklarning dastlabki nusxalari yaratila boshlanganligini ko'rsatadi. Arxeologik qazilmalar natijasida, sharqda, xususan furot va dajla daryolari oralig'ida yashagan qadimgi xalqlar sopol taxtachalarga bitgan matn qoldiqlari topilgan. Shu topilmalar qadimda «qo'llanma» va «darslik» vazifasini o'tagan. Keyinchalik boshqa sharq xalqlarida papirus yoki pergamentlarga bitilgan qo'lyozma o'quv kitoblari vujudga kela boshlagan. Ular ma'lum bir soha, kasbga o'rgatish uchun asosiy manba vazifasini o'tagan .

Darhaqiqat, qadimda darsliklar kitob shaklida tartib qilinmay, ular hayvon terilari va daraxt po'stloqlariga odamlar tomonidan yasalgan “qo'lbola” yozuv qurollarida yozilgan.

Tarixiy adabiyotlarda aytilishicha, arifmetik masalalar to'plamidan iborat birinchi darslik armanistonlik olim david yengilmas tomonidan milodiy vi asrda yaratilgan. Ushbu noyob asarning bir nusxasi yerevan shahridagi matenadaran (qadimgi qo'lyozmalar to'plangan ulkan arxiv)da saqlanmoqda. Shuni inobatga olish kerakki, pedagogika va psixologiya fanlarining taraqqiyoti natijasida darsliklarning shakli, mazmuni va tarkibiy tuzilishi asta-sekin rivojlanib, takomillashib bordi.

Vii asrga qadar asosan yuqori tabaqa kishilarining farzandlarigagina ta'lim-tarbiya berilgan. Ularning asosiy mashg'ulotlari qurol-yaroqlardan foydalanish, ot choptirish, kamon otish kabi hunarlarni o'rganishdan iborat bo'lgan. Shu bilan bir qatorda, tarbiyalanuvchilarga axloqiy-estetik bilimlar berilgan. Ularda kiyinish, yurish-turish, jamoa joyida o'zini tutish kabi odob me'yorlari singdirilgan.

Vii asrda, arablar o'rta osiyoni bosib olgandan keyin, dini, yozuvi, urf-odati, milliy an'analarini targ'ib va tashviq qila boshladi. O'rta osiyo xalqlari islom dini va arab yozuvini qabul qildi, ushbu yozuvda xat bitish hamda ijod qilish keng tarqaldi. Shu munosabat bilan maktabxona va madrasalarda asosan qur'oni karim vositasida ta'lim-tarbiya berildi. O'rta osiyoda vii asrdan xx asr boshlarigacha yaratilgan tarixiy-ilmiy, adabiy-badiiy manbalarning hammasi arab yozuvida bitildi.

O'rta osiyo hududida yashab, ijod qilgan mutafakkirlarning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi hozirgi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, Muhammad Muso al-Xorazmiy (783-850) «al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala» kitobi bilan algebra fanining yaratilishi, rivojlanishiga asos soldi. Risolaning nomidagi «al-jabr» va «al-muqobala» so'zlari «to'ldirish» va «ro'para qo'yish» ma'nosini anglatib, o'rta asr algebrasining 2 ta asosiy amalini anglatadi, «al-jabr» so'zi lotincha «algebra» bo'lib, xorazmiy asos solgan yangi fanning nomidir. Algebraik risola 3 qismdan: 1) algebraik qism, buning oxirida kichik bir bo'lim - savdo muomalasidan bob keltiriladi; 2) geometrik qism, o'lchash haqida; 3) vasiyatlar haqidagi qism. Xorazmiy uni alohida nom bilan «vasiyatlar kitobi» deb atagan. U risolada

hech qanday belgi qo'llamay, uning asosiy matn qismi so'zlar yordamida bayon etilgan, ammo o'rinlarda geometrik shakllar keltirilgan. Ushbu risoladan o'z davrida darslik sifatida foydalanilgan .

Muhammad ibn Muso Xorazmiyning astranomiya o'ld «kitob surat al-arz» («erning surati») nomli ilmiy asari mavjud bo'lib, ushbu asardan ham maktabxona va madrasalarda darslik sifatida qo'llanilgan. Uning yana bir yirik astronomiya masalalari yoritilgan asari - «zij» (830-yillarda yozilgan) 37 bob, 116 jadvalni qamrab olib, sayyoralar haqida ma'lumotlar, jug'rofiy hududlar uzunligi va kengliklarini o'lchash qoidalari, quyosh va oy tutilishi masalalarini yoritishga qaratilgan. Bulardan tashqari, kitobda shahar, tog', dengiz, orol va daryolar misolida 2402 ta jug'rofiy o'rinlarning koordinatlari keltirilgan .

Buyuk astronom, matematik va geograf olim Ahmad al-Farg'oni (taxm. 797-865)ning «kitob al-harakat as-samoviyya va javomi' ilm an-nujum» («samoviy harakatlar va umumiy nujum ilmi kitobi») deb nomlanib, uzoq yillar davomida yevropada darslik vazifasini o'tagan. Undan tashqari al-farg'oniyaning astranomiya o'ld 7 ta asari mavjud bo'lib, ularning hammasi madrasalarda darslik sifatida qo'llanilgan. «asturlab yasash haqida kitob», «al-farg'oni jadvallari», «o'ning yer ostida va ustida bo'lish vaqtlarini aniqlash haqida risola», «etti iqlimni hisoblash haqida» kabi ilmiy asarlari shular jumlasidandir .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hayitov H. A. QUSHLARGA IBRAT-HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. – №. 12-3. – С. 72-73.
2. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Т.: Фан, 2010. – 308 б. 2. Н Н Akhmadovich Khoja nasriddin afandi as people's hero . AKADEMICIA : AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11(2).1562.
3. Т. Khoja o'g'li, К Н Ahmadovich Advanced Characteristiks of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature. Amerikan Journal of Social and Humanitarian Research 3 (9).1-4.
4. К К Akhmadovich, NS Ubaydullayevna THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF EDUCATIONAL INTEGRATIONS IN THE FORMATION OF INDEPENDENT WORK IN PRIMARY GRADES. Conferencea, 66-75..
5. К К Akhmadovich, O B Togmurodovich NEW STAGES AND PRACTICAL CONDITIONS FOR CREATING NATIONAL TEXTBOOKS AND ALPHABET BOOKS. Conferencea, 54-58.
6. К К Akhmadovich, SG Badriddinnovna THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S READING E Conferencea, 28-33.
7. К К Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER 59-63.

8. K K Akhmadovich, O B Togmurodovich THE ISSUE OF THE CONTENT OF EDUCATION IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EAST Conferencea, 95-101.
9. K K Akhmadovich, S G Badriddinova HISTORICAL GENESIS OF UZBEK CHILDREN'S READING, PRINCIPLES OF DEVELOPMENT AND AESTHETIC EXPRESSION OF NATIONALITY IN THEM E Conference Zone, 47-51.
10. K K Akhmadovich, N O Alisherovna THE PROBLEM OF AROUSING LAUGHTER IN UZBEK PROSE BASED ON LINGUISTIC FAUNIMS Conference 90-94.
11. Адизова Н., Ибрагимова Ф. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar bilimni baholashda pirls dasturi //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 106-111.
12. Адизова Н., Мустафаева О. Noan'anaviy ta'lim texnologiyalari asosida sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarini tashkil etish //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 4/S. – С. 344-349.
13. Adizova N. B., Ibragimova F. EFFECTIVE MEASURES FOR DEVELOPING THE PROCESS OF NATIONAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY //Open Access Repository. – 2022. – Т. 9. – №. 04. – С. 130-133.
14. Adizova N. B., Husenova D. TECHNOLOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION OF PRIMARY EDUCATION FACTOR OF EDUCATIONAL EFFICIENCY //Open Access Repository. – 2022. – Т. 9. – №. 04. – С. 126-129.
15. Adizova N. B., Nusratova S. THE ESSENCE OF MODULE EDUCATION IN TEACHING PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO INDEPENDENT THINK //Open Access Repository. – 2022. – Т. 9. – №. 04. – С. 134-137.
16. Adizova N. BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA KREATIV FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK VOSITALARI: XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
17. Jumayev, Ruzokul. "Sadridin Ayniy asarlaridagi joy nomlarining tahlili." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 23.23 (2022).
18. Jumayev, Ruzokul. "САДРИДДИН АЙНИЙ АСАРЛАРИДАГИ АРАБЧА ТОПОНИМЛАР." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 23.23 (2022).
19. Xoliqulovich J. R. SADRIDDIN AYNIYNING "ESDALIKLAR" ASARIDA ANTROPONIMLARNING LEKSIK QATLAMLARI:
19. Jumayev Ruzokul Xoliqulovich Buxoro davlat universiteti katta o'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 3. – С. 34-37..
20. Xoliqulovich, Jumayev Ruzokul. "Using anthropometric units in" Esdaliklar" by Sadridin Ayniy." European Journal Of Innovation In Nonformal Education 2.2 (2022): 295-298.

21. Jumayev, Ruzokul. "SADRIDDIN AYNIYNING "ESDALIKLAR" ASARIDA OYKONIM TURLARINING QO 'LLANISHI." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 7.7 (2021).
22. Jumayev, Ruzokul. "САДРИДДИН АЙНИЙНИНГ ОДИНА ҚИССАСИДА НОМ ҚЎЙИШ САНЪАТИ." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 2.2 (2021).
23. Xoliqulovich, Jumayev Ruzokul. "Influence of Sadriddin Aini life and works in spiritual and moral development of students." Middle European Scientific Bulletin 11 (2021).
24. Jumayev, Ruzokul. "Joy nomlarining tarkibiy tahlil usullari." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 2.2 (2020).
25. Jumayev R. SADRIDDIN AYNIY ASARLARIDA AGORONIMLARNING LEKSIK TAMLILI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 27. – №. 27.
26. Jumayev R. SADRIDDIN AYNIY ASARLARIDA TOPONIMLARDAN STILISTIK MAQSADLARDA FOYDALANISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 27. – №. 27.
27. Jumayev R. САДРИДДИН АЙНИЙ АСАРЛАРИДАГИ АДАБИЙ (БАДИИЙ) ТОПОНИМЛАР //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 27. – №. 27.